

УДК 130.2

ЖМУНДУЛЯК ДМИТРО,*кандидат філологічних наук, директор Державного архіву у Чернівецькій області*

ЧЕРНІВЕЦЬКЕ УКРАЇНСЬКЕ ПИСЬМЕННИЦТВО ЯК КУЛЬТУРНИЙ ФЕНОМЕН

У статті розглянуто чернівецьке красне письменство як складовий момент "міфу міста". В якості репрезентативного "зрізу" узято декілька найбільш примітних творчих особистостей - представників українських, румунських, російсько- та німецькомовних письменників. У статті також показано, що чернівецький літератор до початку ХХ ст. вільно почувався у європейському культурному просторі. Але потім мультикультурні Чернівці декілька разів пережили грандіозний "культурний шок" - насильницьке встановлення тоталітарних режимів, які нищили свободу слова й національне коріння культури. Та, при всій органічній приналежності до власного культурного ґрунту, усі значні письменники Чернівців охоче писали різними мовами, прагнули до щирого діалогу з людьми інших національностей, широко перекладалися на інші мови.

Ключові слова: письменництво; Чернівці; міф міста; мультикультурний простір.

Постановка проблеми та стан її вивчення.

"Що може цікавити філософа в літературі? Для чого філософи читають літературні твори? [адже] <...> існують цілі традиції філософської інтерпретації літературних творів, представлені філософами цілком строгими і аж ніяк не пустослівними", - говорить сучасний український мислитель Сергій Йосипенко. І додає, що контамінація літератури з філософією й наділення літератури просвітницькою функцією, так само, як і опора літератури на конструкцію модерної людини, запропоновану філософією, розпочалися у ХVІІІ ст. [10, с. 5]. А коли йдеться про літературу провінційного багатонаціонального й багатомовного регіону, як от буковинського, серцем якого є м. Чернівці, ренесансне місто, що почало набувати сучасного характеру якраз у Вік Розуму, то питання ускладнюється: адже поняття регіону "впорядковує", органічно поєднує в собі не тільки ландшафтні особливості, але й етнокультурні [32, р. 141].

Тому вимагає дослідження та обставина, що усвідомлення "конструкції модерної людини" тут відбувається у сферах українського, румунського, німецького слова та мови ідиш, які до того часу виразно фіксували різні духовні стани. І якщо австрійсько-німецький елемент, котрий формувався в духовному полі процесу "Реформація - Контрреформація - Просвітництво", та чернівецьке єврейство, де вже багато хто поділяв ідеали Гаскалі, сприйняли концепцію модерної людини більш-менш органічно, то для українців та румуно-молдавського населення, особливо тих, що формувалися винятково в лоні візантійської культури і руйнування культурного стереотипу не пережили, модерна думка про людину як володаря своєї долі була незвичною й шокуючою. Та й свідоцтва про становлення власної літератури в Чернівцях ХVІІІ ст. уривчасті й нечисленні - наприклад, у с. Бояни, яке нині вросло в місто, писав у ХVІІ-ХVІІІ ст. "Хроніки Молдови" та створив латиною своєрідне есе "O seama de cuvinte" ("Деякі

слова")¹ місцевий господар Іон Некулче. Безперечно, що тут існувала й потужна українська фольклорна традиція: поруч, у Південній Буковині, ще в ХVІ ст. було зроблено найдавніший запис пісні "Дунаю, Дунаю, чому смутен течеш". На початку ХІХ ст. фольклорна й літературна традиція об'єднуються в складеному в Чернівцях рукописному співанику клірика Івана Велегорського (українські, молдавські, російські пісні) [17, с. 387]. Та протягом ХІХ-ХХ століть у багатонаціональних Чернівцях уже працювала ціла когорта літераторів, які писали різними мовами й мали спільну установку на аналіз екзистенціальних та соціально-психологічних проблем, прагнули самовизначення щодо елітної літератури й літератури масової та шукали "народних коренів"; чия творчість у ракурсі філософії культури залишається недослідженою, хоча яскраво репрезентує феномен чернівецького мультикультуралізму. А останній, на відміну від сучасної західної суспільно-культурної моделі, складався стихійно й природно - це особливо важливо в аспекті невідворотності нинішнього глобалізму, який необов'язково загрожує "місцевим і національним ідентичностям, культурам і традиціям" [18, с. 58], проте вимагає уважного вивчення світового культурного досвіду.

На жаль, досліджень філософського характеру в цій галузі практично не існує - багата літературознавча "чернівціана", що її цінують імена визначних літературознавців (Б. Мельничук, П. Рихло та ін.), зосереджена на професійних завданнях і суто філософських проблем торкається спорадично й недостатньо розгорнуто, хоча у своєму роді вони вичерпні (напр.: Рихло П. Літературний феномен Чернівців). Зате значну методологічну вагу має стаття відомої письменниці О. Забужко "Література як "випереджальна філософія": рефлексія над антиісторизмом в українській культурі першої половини ХІХ сторіччя", у якій стверджується: "... духовні почуття, скеро-

¹ Без будь-якого перебільшення, зазначимо, що саме тоді і започаткував жанр есе ніхто інший, як Монтень.

вані на сенсубуттєві для особистості предмети, є засадово "розумними" - тобто такими, з яких неминуче виникає "питання до світу, чому він такий", і живий національній чуттєвості, попервах, на стадії романтичного націоналізму, зайнятій переважно відгуком свого предметного еквівалента, змислово-намацального "себе-представництва" в зовнішньому світі (функція, яку для української інтелігенції XIX сторіччя <...> виконував фольклор), залишається тільки зробитися поняттям розуму (предметом рефлексії), щоб перейти у власне ідею. Проте на цьому шляху перед нею якраз і лежала необорною перепоною свідомість українського "антиісторизму", і з цієї-то суперечності - між живою (дарма що не проясненою в понятті) національною чуттєвістю і "горішньою" свідомістю національного *відмирання*, або, інакше кажучи, між національним "я" і імперським "воно", і бере свій початок філософія національної ідеї" [9, с. 74-75].

До цього додається й те, що у XX ст., завдяки зростанню "атомізації" індивіда в суспільстві й інтенсивному формуванню екзистенціалістичного способу мислення та відповідної філософської системи, додається прагнення особистого осягнення й вирішення екзистенціальних проблем буття. Водночас чернівецький літератор незмінно почувався часткою європейського культурного простору. Репрезентують своєрідний підсумок ситуації спогади Рози Ауслендер про духовну атмосферу міста на початку XX ст.² А в XX ст. Чернівці кілька разів пережили грандіозний "культурний шок" завдяки насильницькому встановленню тоталітарних режимів, які нищили і свободу слова, і ті чи інші національні корені культури. Усе це значно ускладнювало особисте світосприйняття: чернівецький літератор почувався не лише українським, румунським, російським, єврейським чи німецьким письменником, але й одночасно громадянином Європи та світу або - громадянином Австрії, Румунії чи СРСР, - країни, що пригнічує рідні національні первені. І тут справа була не лише в особистому етнічному корінні, часом неоднорідному, а й в урахуванні потужного впливу міжнародної культурної парадигми - починаючи від іудеохристиянської релігійної традиції й закінчуючи тиском імперських стереотипів

Формулювання мети статті. Ми візьмемо в якості репрезентативного "зрізу" лише кілька найбільш примітних творчих особистостей, які повною мірою увійшли до сфери, так би мовити, "чернівецького міфу", залишивши за рамками здібних, але менш резонансних авторів.

Виклад основного матеріалу. Закономірним буде виокремлення в цій сфері найперше пасіонарного українського чернівецького письменства, яке,

² "Карл Краус мав у Чернівцях велику громаду своїх захоплених прихильників: їх можна було зустріти з "Факелом" у руці на вулицях, у парках, в лісі або на березі Пруту. Палкий краусіанець, після останньої війни - університетський доцент у Нью-Йорку, - показав мені одного разу номер "Факела" зі словами: "Погляньте ось на це, хіба "К" - не найкраща літера алфавіту?" - і при цьому він зовсім не жартував" <...> Тут марили Гельдерліном, Рільке, Стефаном Георге, Георгієм Траклем, Ельзою Ласкер-Шюлер, Томасом Манном, Германом Гессе, Годфрідом Бенном, Бертольдом Брехтом. Тут кували класичні та сучасні твори зарубіжної, особливо французької, російської, англійської та американської літератури" [1]. Карл Краус (1874-1936) - австрійський письменник, есеїст та сатирик, видавець журналу "Факел"; уславився визначенням тодішнього Відня як "лабораторії зі створення катастроф" [цит. за: 11, с. 114].

не втрачаючи відкритості до інших літератур та культур, прагне стати голосом свого народу.

Першою українською письменницею Чернівців вважають Є. Ярошинську. Письменниця входила в радикальну партію І. Франка та М. Павлика, у своїй творчості була захисником знедоленого селянина (повісті "Перекинчики", "Над Дністром" та ін.). Стиль Є. Ярошинської орієнтований на "малу" реалістичну прозу "чеховського" типу. Водночас письменниця відображає своє захоплення буковинським фольклором, повсякденною працею українського провісника. Ось початок твору "Вірна Люба", жанр якого визначений як "оповідане":

"Була красна маєва неділя. Я прийшла з церкви і, пообідавши, сіла-м собі в саду на лавочку та дожидала старої Єлени. Я рада була списувати пісні, а Єлена знала їх без ліку, тож я і післала по ню³. Якось вона забарилася. "Чому вона не приходить?" - думаю собі. Аж ось скрипнули ворота, і вона показалася в них.

- Добридень вам, панночко!

- Дай вам, Боже, здоров'я, - одповіла-м. - Сідайте собі. Я чула, що ви знаєте багато пісень; будьте такі добрі і скажіть мені кілька; я їх хочу списувати.

- Ах, де мені тепер до пісень; вже стара, що ся знало, то ся забуло.

- Та то не потребує голосом виводити, лишень говоріть, а я буду писати. Вона усміхнулася.

- Но то добре; а яких би вам казати, панночко..." [31, с. 33].

Так само чітко визначається прагнення "озвучити" голос українського народу в ситуації Ю. Федьковича. Перші його вірші та оповідання написані німецькою мовою. Характерно, що остаточно "ініціація" шляхтича-католика й австрійського офіцера до світу українства відбулася саме в Чернівцях, куди письменник переселяється 1876 року, де редагує українську газету "Буковина". Перші українські оповідання Федьковича ("Люба-згуба", "Серце не навчити", "Штефан Славич") були написані під впливом львівських "народовців". Вийшли друком також збірки українських віршів: "Поезії Іосифа Федьковича" (1862), кілька збірок "Поезій" (1867-1868 рр.) і збірка "Дикі думи" (1877) та ін.; у поемі "Лук'ян Кобилиця" та п'єсі "Довбуш, або Громовий топір і знахарський хрест. Трагедія в п'ять діла" (перекладена німецькою)⁴ обстоюється ідея гідності українського народу. Водночас писалися й вірші німецькою: збірка "Gedichte" (1865) та створена в чернівецький період збірка "Am Tscheremus" (1882); новий шквал цікавості до німецької романтичної традиції спричинилося зближення з Е. Р. Нойбауером, чернівецьким німецьким поетом, літературознавцем і фольклористом. Природно виникали й переклади та вільні інтерпретації - в основному німецьких класиків (І.-В. Гете, Ф. Шіллер, брати Грімми, В. Гауф, Г. Гайне, А. Бюргер; особливо відзначимо переклад драми Р. Готшала "Мазепа") та деяких інших (В. Шекспір, Г.-К. Андерсен)⁵. Зауважимо, що тут домінують представники романтизму: сам Федькович був ти-

³ З пісні слова не викинеш: носій фольклору йде за викликом до пані фольклористи, а не навпаки, як ми сьогодні звикли.

⁴ Перші фрагменти п'єси "Довбуш" Федькович написав у 1867-1869 рр., згодом (1875-1876) створив німецькою повну редакцію п'єси (вона не збереглася), а потім й україномовний варіант.

⁵ У молодості Федькович переклав з німецької і трактат Ф. Ніцше "Так промовляв Заратустра" (залишився в рукописі, так само як і власний німецькомовний тисячосторінковий трактат буковинського літератора на окултну тему).

повим романтиком, що нерідко наслідував відповідні літературні схеми. Його українська мова також ще досить непевна, але душу народу та його естетику Федькович виражає щиро й переконливо, навіть коли об'єктом його поетичного зацікавлення є чужий культурний матеріал. Ось "італійська" фоніка вірша в її українському вираженні:

Сонце заходить, лідо леліє,
У сріблі луни лагуна мріє,
гондоліре, кращий Аполла,
Пустився барков долів на море...

[29, с. 356].

В. Погребенник зауважує: "Поетичний обшар видатного письменника характеризується, зокрема, свідомим розширенням сфери естетичного освоєння дійсності, тематичних меж рідного письменства, що виявилось у звертанні буковинського Кобзаря до іонаціональних тем, мотивів і образів. Твори Ю. Федьковича на іонаціональну тематику <...> - одна з головних ланок у системі зв'язків поета з культурою, літературою та фольклором народів світу" [20, с. 237]. Слід також додати, що й Федьковича часто перекладали іншими мовами.

Типологічно подібна ситуація простежується в особистості й творчій позиції "гірської орлиці" - О. Кобилянської, яка походила зі змішаної родини: батько її був з української галицької шляхти, а мати - з полонізованих німців (у її рідні був відомий німецький поет-романтик З. Вернер); О. Кобилянська виросла в румунському краї (м. Сучава), училася в німецькій школі й починала писати німецькою мовою (писала нею і протягом усього життя, почувавшись органічно приналежною й до цієї національно-культурної традиції). Німецька мова й культура, як зазначила Леся Українка, стали фактором прилучення майбутньої письменниці до загальнолюдської культури [15]. Та із часом її органічно захопили українська доля та українська мова. У Чернівцях вона оселилася з 1891 р.; тут вона одразу й увійшла у вир суспільних змагань і заглибилася у свій внутрішній світ. Свої духовні шукання письменниця закарбувала в щоденнику, який вівся німецькою мовою з 1883 року. Ранні новели О. Кобилянської - "Гортенза", "Малюнок з народного життя на Буковині", "Людина з народу" та ін. - написані в душі дещо відстороненого "етнографічного" нарису, фіксують якесь окремі моменти з життя "низового" українсько-румунського населення та нечисленної інтелігенції. Письменниця вголос заговорила про приниження жінки й активно виступила за її емансипацію ("Людина", "Царівна", "Аристократка", "Impromptu phantasie", "Valse melancolique", "Ніоба", "Через кладку", "За ситуаціями", "Жебрачка", "Некультурна"). Фемінізм О. Кобилянської мав характер "гендерної утопії" [див. детально: 6]. Як і багато хто з європейських літераторів цього періоду, О. Кобилянська культивувала реалістичний опис повсякденного життя з деяким ухилом у натуралізм, який проте був лише підґрунтям для неоромантичного узагальнення в душі стилістики модерну. Віддаючи належне соціально-психологічним проблемам сучасності, письменниця водночас підносить над буденністю, використовуючи новаторські як на той час експресивні прийоми творення художнього образу. Сюжет української фольклорної (чи написаної напівлегендарною Марусяю Чурай) балади XVIII ст. "Ой не ходи, Грицю, та й на вечорниці" використаний у повісті О. Кобилянської "В неділю рано зілля копала", що мала великий резонанс - публікувалася кількома мовами, була

успішно інсценізована та використана М. Старицьким в однойменній драмі. Хвилювала в цьому дискурсі письменницю й проблема душпастиря та народу ("Апостол черні", роман, у якому представник буковинського священства щедро наділений усіяними чеснотами.). Та найбільш сильно прозвучала її повість "Земля", у якій авторка, активізуючи біблійний архетип братовбивства, монументалізовано узагальнила соціально-моральне напруження та трагічну конфліктність у буковинському селі (прототипом було конкретне село Димки). Українське слово набуває тут особливої, трагічної, модерністської за стилем експресії:

"Ліс лежав замкнений у собі, вдоволений. Сиві маси мряк висіли в чудацьких формах над ним, місцями ясніші й темніші, силувалися розвести неприяний сумрак його глибини. Здавалося, холодний віддих так і здіймався з тої глибини і, здіймаючись, відпирив ніжну імлу горою.

Ворожий шелест прокинувся землею, коли Маріна нога ступила в ліс, потопаючи в грубій верстві опалого листя. Тут обняв її ледоватий холод.

Глибоко в лісі, там, де пні виростили дико-розкішно, де гілля розширялося широко, вона повалилася на землю...

Оце була правда, що старий казав. Он тут лежав Михайло. Громада людей зібралася за одну хвилину. Питання і відповіді мішалися блискавкою, а один стояв посередині сполоханого гурту й оповідав" [12, с. 216].

Та, не затримавшись в річищі золяїстському за манерою побутописання, чернівецька письменниця, що добре уявляла собі спрямованість європейського літературного пошуку, звернулася до активної символізації як способу художнього узагальнення ("Хрест", "Місяць", "Снитися", "Пресвятая Богородице, помилуй нас" та ін.). Ліризує епічну нарацію, вона вправно використовує тільки-но утверджений у європейському письменстві жанр поезій у прозі, публікує свої твори в модерністських виданнях ("Світ", "Українська хата"). За румунського володарювання та в роки Першої світової війни письменниця, що відчула себе вже цілком твердо на українському ґрунті, активно друкувалася в українських часописах та видавництвах у Львові та Харкові. В останньому в 1927-1929 рр. вийшло друком дев'ятитомне зібрання її творів - це було особливо зворушливо для авторки, бо ж з багатющого її літературного доробку (десятки художніх та критико-публіцистичних творів) лише окремі були видані друком у періодиці, а окрема книжка творів письменниці - "Kleinrussische Novellen" - побачила світ у 1901 р. Твори О. Кобилянської перекладалися багатьма слов'янськими та іншими (зокрема німецькою) мовами.

С. Воробкевич народився й помер у рідному місті над Прутом. Він був щедро й різнобічно обдарованою людиною: православний священник, що за життя став відомий як письменник та редактор чернівецьких часописів, педагог, художник та композитор. Його особистість та творча діяльність є суто чернівецьким феноменом - багатогранність, багатоаспектність самореалізації. Літературою С. Воробкевич почав займатися з 1863 р., надрукувавши в альманасі "Галичанин" добірку "Думки з Буковини"; згодом він видає власний альманас "Руська хата", засновує й редагує журнал "Буковинська зоря", очолює в Чернівецькому університеті "Руське літературне товариство", потім - товариство "Руський дім народний". С. Воробкевич пише лірику, поеми, малу епічну прозу (вирізняється збірка віршів "Над Прутом", 1901), як і належить справжньому чернівчанину - не лише українською, а й німецькою та румунсь-

кою мовами. Він романтизував українську минувшину (оповідання "Турецькі бранці", поема "Нечай", драми "Петро Сагайдачний", "Кочубей і Мазепа") та реалістично змальовував долю сучасних селян (вірші "Рекрути", "Панська пімста") і робітників (драма "Блудний син"). Прихильність до місцевого колориту органічно поєднується в нього з глибоким зацікавленням не лише історією Великої України, а й світу ("Нерон", "Сабля Скандербега", "Клеопатра", "Іван Грозний"). С. Воробкевич став класиком української дитячої літератури ("Рідна мова", "То наші любі, високі Карпати", "Веснянка", "Осінь", "Я родився над Дніпром, отому я козаком"). С. Воробкевичу вдалося органічно вписатися в потреби часу, стати провозвісником українського національного відродження: він не шукав гостросучасних рішень, базуючись тільки на фольклорно-шевченківській інтонації, але це було широко відповіддю на суспільне поривання й здобуло широке визнання в народі:

Мово рідна, слово рідне,
Хто вас забуває,
Той у грудях не серденько,
Тільки камінь має.

[4, с. 155]

Традиція активного й відкритого світові чернівецького письменства, що невід'ємне від просвітництва та громадської діяльності, не перервалася й у багатому на дисонанси ХХ сторіччі. Тут виявляється гроно доволі цікавих літературних індивідуальностей, що, попри виразу різницю ідейно-естетичних орієнтацій, залишаються на рівні високих критеріїв літературної майстерності. Водночас вражає не лише трагізм та ламаність людських дол, а й сила письменницького протистояння жахові тоталітарного насильства.

Широко відоме ім'я М. Івасюка, який, ніколи й ніде не вивчавши української мови, став автором історичних романів та дослідником і викладачем української літератури. М. Івасюк практично самотужки опанував румунську, латину, французьку, німецьку та польську мови. Ще в середині 30-х років у чернівецькому дитячому журналі "Українська ластівка" з'явилася публікація М. Івасюка "Розкажу тобі казку"; опублікований також вірш про голодомор на великій Україні, створювалися ліричні вірші про кохання. Як уже згадувалося, М. Івасюк пережив жах сталінських концтаборів, але не зламався. Голос письменника залунав у 1950-ті роки, коли він звернувся до художньої прози, намагаючись підсумувати й власний непростий досвід, і досвід життя Північної Буковини 30-40-х років ХХ-го століття (повість "Чуеш, брате мій", яка переросла в роман "Червоні троянди"; збірка оповідань "Відламана галузка" та повісті "Двобій" і "Весняні громовиці"; романи "Вирок" і "Серце не камінь"). Деякі акценти в М. Івасюка визначені все ж таки соціальним замовленням епохи - дещо припізніла романтизація "розбійника" ХVІІ століття Мирона Дитинки в діалогі "Балада про вершника на білому коні" (1980) та "Лицарі великої любові" (1987), змалюваного шляхетним лицарем. Однак із еволюцією радянського "літературного етикету" оцінки й манера письменника позбавлялися нав'язаного ззовні соціологізму й ставали все більш розкутими й незалежними. У роки перебудови письменник звертається до теми українського заслання на Північ, до проблеми збереження гуманізму в нелюдських умовах концтаборів ("Пташ-

ка піднебесна", "У царстві вертухаїв"). Він заглиблюється у витоки українства (роман "Турнір королівських блазнів" - про Шипинську землю ХІV ст.); водночас виникає й лірична, глибоко зворушлива повість "Монолог перед обличчям сина", присвячена трагічно загиблomu композитору В. Івасюкові, та природно пов'язаний із нею поетичний цикл "Елегії для сина". Нарешті, М. Івасюк відомий як фольклорист, що записав сотні народних творів, які отримали нове життя в книгах "Казки Буковини. Казки Верховини", "Чарівне горнятко" та ін. Це єдиний з українських чернівецьких письменників, який мав справжнє епічне дихання.

Щедро увінчана почесними званнями та преміями, заслужений діяч мистецтв України, знаменита чернівецька поетеса Т. Севернюк, що однаково вільно й креативно використовує як українську, так і російську мову; є в неї, відповідно, і кваліфіковані переклади. Побачили світ численні збірки: "На ранковій землі", "Срібна папороть", "Озарение Августом", "Поезії", "Милосердие", "Джерельні веретена", "Летить душа наївна...", "Злам", "Заглянуть в озябшее сердце", "Заметиль забуття", "Серце вміє співати", "На ранковій землі", "Луни дня", "Срібна папороть" тощо. Художнє слово Т. Севернюк - тонке, прозоре, ліричне:

ЧЕРНІВЦІ МОЇ, ЧЕРНІВЦІ...⁶
Очі сонця до вежі туляться,
Золотавлять брук промінці.
Стрепенеться душа на вулицях -
Чернівці мої, Чернівці...

Є в цьому вірші, утім, й елемент розрахунку на масовий смак, а щодо "місцевого патріотизму", то куті тут явно не бракує меду:

Будуть заздрити вам всі Австрії
І Парижі, і Відні всі...

[26, с. 95]

Але зазвичай вірші поетеси бринять як щира сповідь, і тут чернівецький ландшафт стає справжнім середовищем життя душі, схвильованої та чистої:

***
В городе чужом, совсем чужом,
Встретилась душе - душа родная.
И неважно, кто кого нашёл
(А быть может, кто кого теряет...)

Но от тайны близости, как ток,
Пробежала остро зыбь по коже,

И уже пустое: кто есть кто,
Важно то, чего не уничтожить.

[27, с. 6]

Твори поетеси перекладалися румунською, німецькою, польською, угорською, італійською, англійською, вірменською мовами та мовою ідиш; є й пісні на її твори, написані українськими композиторами.

Глибоким, філософським поетом виступає В. Колодій, який довго очолював Чернівецьку обласну письменницьку організацію. Перша збірка поезії "Зажинки" вийшла друком у 1967 році; далі видавалися численні збірки - "Слов'янська думка", "Серпень і пtiці", "Північний вирій", "Зоряне дерево", "Птахи на вітрах", "Вечірній сніг", "Псалом на чорно-білому", "Неопалима висота". В. Колодій - потужний лірик, у слові якого є і живе дихання сучасності, й аромат історії, і діалог із класичною спадщиною:

⁶ Вірш став піснею, музику до нього написав Левко Дутківський.

Боїться думка впасти на папір...
 Чого їй так? Повірите - не знаю.
 Їй лячно, що впаде не з того краю,
 І згубить мить невтомну, що втікає,
 Мов швидкоплинна хвиля з гір.
 Мить істини, прозріння чистий взір?..
 Ніхто удруге в річку не вступає.
 Чому?.. Ріка ж та сама з давніх пір,
 Як ми і світ, що колом повертає,
 Як серце, що замряне у мир,
 Але себе гризотами терзає...
 Боїться думка впасти на папір...

[13, с. 152]

Класична чіткість стилю та висота духу цінують переклади В. Колодія, що обирає близьке собі. Ось переклад вірша румунського поета І. Т. Зегрїї:

І НІБИ Я НЕ ЖИВ...

Цю нашу просторинь, розбиту на вокзали,
 Від різних поколінь вітри зажди проймає.

Гойдали долі нам, в усі кінці жбурляли,
 Та раптом тісно так, як у трамвай, збивали.

А потім - ангели, немов з одежі храму,
 Деся вічно здалеку являлися ночами.

Крильми розгойдуючи, кожен з них летів
 Понад облуду доль, материків і днів...

І далі вітер дме... віднині над літами,
 Що на вокзалах стали нашими слідами,

Де вже танцює смерть ген над розгінням колій...
 І ніби я не жив у світі цім ніколи.

[14, с. 282]

Окрім лірики, В. Колодій є автором цікавої поеми "Дорога", яку названо "феєричною мозаїкою": тут фігурують поруч із героями української історії сучасні політики; розгортається трагічна тема постійної зради як лейтмотиву національної історії. Відомо також глибока, насичена історичними роздумами та філософською ретроспекцією драма В. Колодія про непросту постать української історії та літератури "Диспут (Мелетій Смотрицький)".

Характерним і виразним струменем у чернівецькому літературному житті є також творчість румунських письменників, яка відбила процес національного самоусвідомлення іншої великої групи чернівецько-буковинців та їхній естетичний ідеал. Зіркою першої величини тут є класик румунської літератури, поет-романтик М. Емінеску, що вчився в Чернівцях, зокрема у вищій німецькій гімназії Ober Gymnasium. Проте німецька йому не дуже давалася, він одразу ж уподобав румунську, яку викладав непересічний педагог Арон Пумнул. М. Емінеску як поет народився саме в Чернівцях, написавши в 1856 році вірш "Біля могили Арона Пумпула": улюблений учитель передав йому не лише захоплення румунською мовою, а й імпульс революціонізму: Пумнул був учасником революції 1848 р. Шістнадцятирічний автор звертається до румунів краю із закликком "облачитися в ризи скорботи", знаходить для ще не існуючої на географічній мапі Румунії визначення "кохана країна". Юний М. Емінеску протиставляє натхненне покоління А. Пумпула "розтлінному" поколінню своїх сучасників у глибоко патріотичному творі під виразною назвою "Розтлінні юнаки". Цей твір надрукований був разом із передруком вірша "Біля могили Арона Пумпула" в Пештському румунському журналі "Familia", редактор якого, до речі, і перетворив Еміновича на Емінеску - аби прізвище заз-

вучало б як "більш румунське". У Чернівцях уповні визначився безкомпромісний та незалежний характер майбутнього поета. Характерно, що одразу після свого безпрецедентного літературного успіху він не кидається, як слід було чекати, у творчість, а тікає з батьківського дому та два роки мандрує світом - сам чи разом із театральними трупами. Про цей загадковий період є лише уривчасті й суперечливі свідчення - на зразок спогадів семінариста з трансільванського м. Блаж, куди спустився з пішки подоланих Карпат обдіраний і голодний юнак, що його тут нагодували об'їдками... Згодом М. Емінеску буде гаряче обстоювати ідею "румунської Трансільванії, навіть стане засновником таємного товариства "Карпати", що підтримуватиме всяку румунську ініціативу в цій "угорській" частині імперії. Слід також відзначити й толерантне ставлення поета до української ідеї: М. Емінеску володів українською мовою, привітав першу ластівку українського відродження в Чернівцях - газету "Буковинська зоря" (1870). Загалом М. Емінеску надихався характерною для епохи Модерну вірою в безмежні можливості людини, заперечував християнство ("Ні, в Єгови не вірю...") та був зачарований ореолом демонічного й богоборчого (поема "Лучаферул"). Його захоплювала боротьба за соціальну рівність та права знедолених, хоча це дивним чином поєднувалося з апологією імперської влади та песимістичним поглядом на життя як "сон безсмертної смерті". Як усякий романтик, М. Емінеску болісно переживав "зло світу" - воїстину, "тріщина, що розділяє світ, походить через серце поета" (Гайне). Характерна дихотомія звичайних людей та відреченого янгола у фіналі поеми "Лучаферул":

Trăind în cercul vostru strănt
 Norocul vă petrece,
 Ci eu în lumea mea mă simt
 Nemuritor și rece⁷.

[8, с. 396].

Поет, що страждав на душевну хворобу, начебто передчував не стільки майбутнє "щастя народів", скільки лихі вібрації прийдешнього ХХ століття, його зсуви та руйнації. І Чернівці, безперечно, стали духовною колицкою для формування цієї складної й тривожної особистості.

Феномен же німецькомовної літератури Чернівців полягає в тому, що, по-перше, вона сигніфікується кількома потужними творчими індивідуальностями лише у ХХ ст., причому тут довго домінує австрійський культурний вектор. Жива нитка зв'язку з колишньою метрополією не переривалася навіть після політичного краху Австро-Угорщини й румунської експансії. П. Рихло пише: "Жодне інше місто у світі не докладало стільки зусиль, щоб наслідувати Відень, як Чернівці міжвоєнного часу" [24, с. 279]. Та парадокс ситуації в тому, що тут фігурує, власне, лише один типовий, як він сам визначить, "старий австрієць" - Г. Дроздовський, який, утім, не був навіть етнічним австрійцем, а лише сином австрійського офіцера з польським корінням та матері-француженки⁸. Світову славу Чернівцям як своїй "малій" бать-

⁷ Живіть у вашому вузькому колі

Й користуйтеся своєю вдачею,

А я почуватимуся в моєму світі

Безсмертним і холодним [переклад автора *статті*].

⁸ Батько Дроздовського рано помер, і виховували майбутнього письменника мати та інша жіноча рідня; за спогадами, Г. Дроздовський у всьому, до манер включно, органічно належав до західноєвропейського культурного континууму.

ківщині здобули двоє етнічних євреїв, що писали німецькою й духовно успадкували австрійський первінь - попри те, що історія була до них, як і до імперії Габсбургів, немилосердна: Поль Целан та Роза Ауслендер. Хоча ці два поети й уціліли в жорнах ХХ ст., а проте скінчили життя, як і Дроздовський, в еміграції, причому П. Целан, що не зміг перенести трагічної загибелі родини в Чернівцях за часів окупації, навіть покінчив самогубством.

Г. Дроздовський учився в чернівецькій католицькій школі св. Марії, згодом - в українсько-німецькій гімназії; у Першу світову війну служив прапорщиком в австрійській армії; по війні й розпаді імперії повернувся до Чернівців, де, за румунської влади, якийсь час працював ким доведеться. Проте весь час тягнувся до культури, став актором-аматором та культурним оглядачем чернівецьких газет "Allgemeine Zeitung" і "Deutsche Tagespost", почав друкувати свої вірші та прозу. У 1934 році видано друком поетичну збірку "Поезії" (Drozdowski G. Gedichte. - Czernowitz, 1934), у якій розвивалися романтичні мотиви. У Чернівцях було створено перші п'єси Дроздовського, що не дуже складні, одноактні, та характерно, що пам'ять про чернівецьку сцену не згасне і в Клагенфурті, коли письменник напише ціле дослідження про театр на Буковині. У чернівецькій багатомовній атмосфері сформувалася й Дроздовський-перекладач, який згодом буде захоплений польською та румунською літературою⁹. Та чернівецький період життя письменника був грубо перерваний 1940 року, коли за пактом Ріббентропа-Молотова "німців" (а його мали саме за такого) примусово було переселено "до рейху". Характерно, що після примусової адаптації до німецьких реалій (участь у війні, щоправда, обернулася усього лише посадою оберфельдфебеля по лінії "люфтваффе" в Загребі), Дроздовський оселився в тихому австрійському Клагенфурті, що був, як і Чернівці, розташований у багатонаціональному краї поблизу гір, де й відбулося його остаточне становлення як письменника зі світовим ім'ям. Невдовзі перед смертю письменника (1984) побачила світ його книга "Тоді в Чернівцях і довкола. Спогади старого австрійця", що вийшла українською мовою в перекладі П. Рихла (2001). Автор зазначає, що для нього найважливіше - розповісти про "...співжиття, здруженість, в якій нам жилося, аж поки хвиля європейського варварства не накрила і цей маленький простір, що звався Буковиною. Тут розповідається про те, як проживали пліч-о-пліч шість національностей, як вони поралися зі своїми щоденними турботами, намагаючись бути Заходом на Сході, себто стояти під знаком культури, що була європейською" [7, с. 16]. Глибоко дослідив творчість Г. Дроздовського та зробив її фактом чернівецького культурного життя професор університету П. Рихло [21].

Інший крупний німецькомовний поет-чернівчанин Альфред Маргул-Шпербера (1898-1967) походив з асимільованої єврейської сім'ї управителя маєтку румунського вельможі та вчительки музики й виріс у румунському оточенні. Навчався в чернівецькій німецькій гімназії до 1914 р., коли сім'я тікає до Відня від російської окупації. Після отримання у Відні диплома пішов добровольцем на Східний фронт; резуль-

татом став цикл паціфістських віршів німецькою мовою, назва якого звучить як діагноз: "Die schmerzliche Zeit" ("Хворобливий час"). По війні А. Маргул-Шпербера пробує вивчати право в Чернівецькому університеті, який терміново румунізується, але швидко кидає навчання, бо невдоволений його рівнем. Зате вірші - німецькою - пишуться дедалі більш упевнено, й автор друкує їх у чернівецькому часописі "Der Nerv" та німецькомовних закордонних виданнях. Далі були Париж та Америка, постійна зміна професій, невпинне писання віршів у дусі експресіонізму (цикл "Elf grosse Psalmen" - "Одинадцять великих псалмів") і вимушене повернення до Чернівців через хворобу. Тут А. Маргул-Шпербера стає редактором газети "Czernowitzer Morgenblatt" ("Чернівецький ранок"), охоче друкує тут молодих авторів. Далі тесть примушує його оселитися в малому буковинському містечку й працювати... на великій місцевій бійні, що мала закордонні контакти й, відповідно, відділ іноземної кореспонденції; саме це, з погляду тестя, личило чоловікові його доньки. Та робота для заробітку не перервала інтенсивного віршописання: у Сторожинці та Чернівцях у 1930-ті рр. друкуються віршові збірки А. Маргул-Шпербера "Gleichnisse der Landschaft" ("Параболи ландшафту") та "Geheimnis und Verzicht" ("Таємниця і зречення"). Від встановлення радянського ладу в 1940 р. А. Маргул-Шпербера тікає до Бухаресту, де напівпідпільно живе уроками іноземних мов. Поводився поет, проте, зовсім не боязко: виголосив, наприклад, у 1942 році, що німецька міць перетерпить і те, що краще за всіх зараз пише по-німецьки східноєвропейський єврей - маючи на увазі... себе. Після падіння фашизму в 1944 р. він набуває статусу найбільшого німецькомовного поета Румунії, плідно пише вірші та перекладає; отримує премії від уряду. Зокрема, А. Маргул-Шпербера складає антологію буковинської німецькомовної поезії "Die Buche" ("Бук")¹⁰. Ця доля свідчить про таку рису "чернівецького характеру", як неабияка воля до життя.

Значно трагічніше склалася доля великого австрійського поета ХХ століття Пауля (Поля) Целана (нім. Paul Celan; справжнє ім'я Пауль Анчель - нім. Paul Antschel; псевдонім Paul Celan є анаграмою справжнього прізвища). Біографія й доля цього молодого чернівчанина вражають. Власне, він був не "австрійцем", а євреєм, що народився 1920 р. у сім'ї колишнього австрійського громадянина, у Чернівцях, якими вже правила Румунія. З ранніх років він був купався в багатомовному й багатонаціональному просторі. Учився майбутній поет у греко-латинській гімназії й майже паралельно в румунському Ліцеї великого воеводи Михая. Саме тоді почав писати перші вірші. Рано відчувши тиск юдофобів, П. Целан піддався впливові "лівих" ідей. Та життя постійно стикає його з "національним питанням". У 1938 році майбутній поет на якийсь час опиняється у Франції, де починає вивчати медицину, але з початком Другої світової війни він, як румунський громадянин, вимушений повернутися до Чернівців, де вступає до Чернівецького університету на факультет романської філології - далася взяти гімназична освіта. Після першої зміни влади на радянську П. Целан перебуває цілий рік (1940-1941) у радянському громадянстві й пробує увійти в нове життя: вивчає російську мову, працює перекладачем. Природно, що з новим запануванням Румунії його було на три

⁹ Зокрема, в австрійського та німецького читача користуються широким визнанням зроблені зрілим Дроздовським переклади видатних румунських поетів: В. Войкулеску, М. Емінеску, Г. Кошбука, І. Пілата, Л. Благі.

¹⁰ Збірка залишилася неопублікованою.

роки заборонено до концтабору, де він вижив у неймовірних умовах; у цей саме час загинули в концтаборі його батьки. У 1944 році, після виходу на волю, П. Анчель намагається продовжити навчання в радянському вже університеті (англійська мова і література) і складає перші збірки віршів (машинописні). Але, прагнучи звільнитися від кошмарів пам'яті, поет перебирається до Бухареста, у якому вже теж встановлено "соціалістичну демократію", і пробує "притулитися" до режиму вже тут: працює перекладачем російських авторів у новоствореному видавництві "Російська книга". Та нав'язувана відтепер як у Чернівцях, так і в Румунії казенна естетика соцреалізму була для нього чужою; водночас його машинописні вірші схвалює авторитетний А. Маргул-Шпербера; він примикає до бухарестського авангардистського журналу "Агора", на сторінках якого і з'являються друком перші вірші, підписані псевдонімом Целан (Zelan). Проте життя і в нових умовах виявилось настільки нестерпним, що 1947 року П. Целан правдами й неправдами опиняється в Австрії, де автоматично отримує чергове громадянство - як нащадок загиблого в Голокості австрійського громадянина. Відтак у поета з'явилося, нарешті, споріднене митецьке середовище та фінансова підтримка. Однак, оскільки країна тоді ще була окупована радянськими військами й доля її не була остаточно визначена, це становило потенційну небезпеку для "безрідного космополіта". П. Целан вирішив перебрися до Парижа, де, перебуваючи в статусі австрійського підданого, продовжував невтомно навчатися, слухає в Сорбонні лекції з мовознавства та германістики. Водночас він стає авторитетним літератором, з'являються популярність та пристойний заробіток. Багатомовні Чернівці органічно сформували Целана-перекладача: класикою стали його переклади німецькою Верлена та Рембо, твори російських класичних і новітніх письменників (Лермонтов, Тургенєв, Чехов, Блок, Мандельштам, Єсенін) - німецькою та румунською, румунською - Рембо та Валері. Однак і чернівецька трагедія вже назавжди була у ньому. Воля до життя в переслідуваного й не зрозумілого в рідному краї генія була вже остаточно підірвана: він покінчив самогубством, кинувшись у Сену з мосту Мірабо. У художньому слові П. Целан відбив зрушення у свідомості європейця та й усякого громадянина нашого світу, породжені реалізацією апокаліптичних передчуттів у военному ліхолітті. Поет розвиває досягнення сюрреалістів та експресіоністів, відмовляючись від стереотипів формальної логіки, усяких трафаретів і навіть від пунктуації, відбиваючи в слові плин підсвідомості, темні глибини пережитого страху:

Чорне молоко світання ми п'ємо його вечорами
ми п'ємо його вдень і зрання ми п'ємо його уночі
ми п'ємо і п'ємо
Ми копаєм могилу в повітрі там лежати нетісно
В цій хаті живе чоловік він змії приручає він пише
він пише коли сутеніє в Німеччину
твоя золотиста коса Маргарито
він пише отак і виходить надвір і виблискують зорі
він пошвиством псів своїх кличе
він свистить і скликає євреїв своїх і велить їм копати
могили в землі
він наказує нам грайте хутко до танцю
<...>
він гукає жагливіш водіте смичками тоді ви полинете
димом в повітря
тоді ви могилу дістанете в хмарах там лежати нетісно
<...>

він змії приручає і марить смерть це з Німеччини майстер
твоя золотиста коса Маргарито
твоя попеляста коса Суламїт

[30, с. 41].

Менш трагічною, а проте теж достатньо непростою була й доля чернівчанки Р. Ауслендер (у дівочтві - Розалія Беатрис Рут Шерцер). Вона провела своє дитинство на Буковині, яку не перестане оспівувати у своїй поезії. Та спочатку вона вчилася на філософа: брала участь в Етичному семінарі Фрідріха Кеттнера в Чернівцях (1919-1920), потім навчалася у Відні. Переорієнтація на літературу відбулася начебто під впливом зовнішніх обставин: 1921 року разом із майбутнім чоловіком І. Ауслендером Розалія перебралася за океан, у США, де редагувала німецькомовну газету "Westlicher Herold" та публікувалася як есеїст у подібних періодичних виданнях. Окремі, ще досить "літературні" вірші було опубліковано у Нью-Йорку (1928). Однак через родинні обставини (потреба догляду за хворою матір'ю) вона повернулася до Чернівців, де жила з 1931 р., втративши американське громадянство. Тут у 1939 році нею було опубліковано першу книгу віршів "Веселка" ("Der Regenbogen"), та війна нищить її творчі ініціативи. У 1941-1944 роках Р. Ауслендер опиняється в чернівецькому гето, де знайомиться з П. Целаном. У 1946 році поетеса повертається до США, поновлює втрачене американське громадянство (1948) і цілком переходить на англійську мову; вірш німецькою з'явиться після війни лише в 1956 р.; у 1967 році Р. Ауслендер знаходить за можливе повернутися до Німеччини (Західної). Збірки її віршів ("Незряче літо", "36 праведних", "Інвентар" та ін.) відзначаються багатьма преміями та нагородами, перекладені більшістю європейських мов. Померла Р. Ауслендер у будинку престарілих єврейської громади в Дюссельдорфі. Та можна сказати, що саме чернівецький досвід став на все життя духовним плацдармом поетеси. У поезії Р. Ауслендер сполучаються естетика та поетика західного авангарду та традиції єврейської духовності [див. 16 - дослідження про вплив на поетесу хасидизму та Кабали]. Характерний вірш зрілої Р. Ауслендер "Без вина і хліба" навіяний тяжкими враженнями від незабутнього чернівецького гето:

У наших серці владарює ніч
І невідступно тлумить дня заграву.
Потворні кажани проз наших віч
Ліниво креслять свастику криваву.

На всіх дорогах шкірять хижі пащі
Вовки, їх очі криє пелена
Сини юдейські тихо ждуть причастя,
Хоча нема ні хліба, ні вина.

Бо срібні чаші падають у твань.
В криницях - їдь, ядучі оболонки.
Що нам зосталось - лиш Стіна ридань,
Котра гамує наших сліз потоки.

[24, с. 301-302].

Поетична творчість П. Целана та Р. Ауслендер має особливу вагу з погляду філософії культури для розуміння потаємних механізмів креативності. Як колись в елліністичному світі філософія цинізму неочікувано породила систему стоїцизму, так і розгнуданість людини в епоху Модерну й розв'язанна в ній прихованої "білявої бестії" породжують феномени стоїчної поведінки, які заперечують стереотип загальної деградації. Очевидно, що тривале перебування в просторі "культурної травми" - між при-

родною для людини надією на життя й щастя, влаштованим побутом, комфортом тощо - та несправедливим приниженням, ще й прямою загрозою загибелі не лише пригнічують, а й стимулюють творчу креативність, винахідливість та мобільність, активне прагнення до виживання й самореалізації, прагнення за будь-яку ціну зберегти понівечені цінності. Ціна за цей досвід, щоправда, виявилася завеликою, але справжні, глибинні зрушення естетичної свідомості суспільства часто саме такою ціною й окупаються.

І, нарешті, не можна собі уявити чернівецького письменства без літератури на їдиш, яка формується в руслі ідей Гаскалі: адже старовинне єврейське письменство ґрунтувалося на гебрійських Біблії й Талмуді й було середньовічно-сакральним, коментаторським за своїм характером. Водночас і традиційні цінності тут лишалися авторитетною основою.

Е. Штейнбарг (кінець XIX - поч. XX ст.) - один із найвідоміших їдишомовних дитячих письменників, байкар й автор казок, який зумів поєднати біблійну духовну традицію й фольклорно-казкову стилістику ("Спис і голка", "Дим і хмари", "Чому риби німі?" та ін.).

І. Мангер (Ізідор Гельфер) увійшов в історію чернівецької єврейської літератури XX ст. як "принц єврейської балади" на їдиш. Тут панує напівфольклорна атмосфера чарівності, визначена традицією Агади - "художньої" частини Талмуда: у "Баладі про єврея, що їхав на ярмарок" батько хоче змусити доньку до шлюбу з нелюбом, але дорогою містичним чином довідується про її смерть. Часом образ тут виникає із простих життєвих реалій, які, утім, теж мають певну "комічну" масштабність: у "Баладі про білий хліб" місяць у небі викликає у виснажених голодних людей асоціацію з паляницею. Вирізняються п'єси І. Мангера, які продовжують традиції "пуримшпілю" ("Мегіллелелідер"), народного видовища на честь свята Пурим, витоки якого - у книзі Естер. Книги балад і пісень І. Мангера ("Зорі на даху", "Ліхтарі на вітрі", "Біблійні пісні", "Пісні на пурим") перекладені багатьма мовами. І. Мангер зумів вдало "трансплантуватися" в радянську епоху; більше того, найбільший успіх на його письменницьку долю випав у 1960 році, коли набув статусу бестселера його шахрайський роман "Книга про рай", що довго тримався в списку лідерів німецької книготоргівлі. В основі роману - єврейська легенда з Мідраша "Про створення дитини", за якою люди, перш ніж народитися, жили в раю [див.: 23, с. 294-296].

І. Бург, уродженець хасидської Вижниці в Карпатах, студіював германістику у Віденському університеті, закінчив аспірантуру в Москві. Перші збірки оповідань І. Бурга "Над Черемошем" та "Отрута" побачили світ у Чернівцях напередодні Другої світової війни (1939-1940). У війну перебував в евакуації; потім 40 років, настрашений атмосферою прихованого антисемітизму в СРСР, не публікувався. Лише з початку 1960-х років почав друкуватися мовою їдиш у московському журналі "Советиш геймланд". У 1980 р. у Москві виходять друком книги оповідань і нарисів на їдиш: одностомник "Життя продовжується", "Гомін квітів", а в 1990-ті - "Запізніле відлуння" та "Під одним дахом"; у 1988 р. його написану німецькою мовою "Пісню над піснями" було надруковано в Лейпцизі. У ході перебудови І. Бург стає редактором поновленої газети "Черновицкие листки". В останні роки життя письменник опублікував низку книг не лише на їдиш, а й українською,

німецькою, польською. У них "відтворено правдиві картини страдницького багатівкового життя євреїв, кохання і смерть, жорстокість та милосердя" [3, с. 43].

Російське художнє слово з'являється на чернівецьких теренах доволі пізно: після занепаду "московфільства" російська мова отримала міцні позиції в Чернівцях лише за встановлення радянської влади. Проте й ця культурна традиція тут міцно вкоренилася. Сьогодні в чернівецькому літературному середовищі визначається декілька примітивних російськомовних письменницьких особистостей. При цьому тут репрезентовано обидві провідні тенденції російської літератури: установка на індивідуалізм, елітність, поезію, філософічність - з одного боку, і на масовість, романно-прозові форми, зануреність у стихію народної мови на грані фольклору - з іншого.

Типово "інтровертивний" тип літератора являє собою М. Тілло, яка від 14-ти років страждала на невиліковну хворобу, що визначило її поглиблену чутливість до екзистенціальних проблем буття. Вона охоче писала українською мовою, вільно поєднуючи сміливе інтелектуальне поривання та непересічну образно-емоційну експресію:

Розбещені звуки біжать, як мелодія духу,
Як спалахи сонця у мороці темного дня.
Але в тому співі скривавлена, стомлена туга
З якоїсь нагоди шукає Пегаса-коня.

Той пошук біжить, як приховані кроки дитини,
Жбурляє у вітер каміння насурмлених хмар.
То - спів, у якому немає для часу провини,
А є порожнеча й "ніщо" безтурботних примар.

[19, с. 14]

Але, з погляду на обраний фах (поетеса отримала спеціальність російського філолога в Чернівецькому університеті та захистила дисертацію за творчістю Й. Бродського), вона більше писала вірші все ж таки російською (збірки, видані друком у Чернівцях - "Я", "Alter Ego", "Терція" та Києві - "Лірика") й низки окремих публікацій віршів (в Україні й Німеччині). Маючи початкову музичну освіту, поетеса часто виконувала власні пісні під гітару. Її вірші - зразки філософсько-медитативної лірики; сильно звучить тут тема Смерті, позбавлена страху й сентиментальності. Характерний оцей написаний за кілька місяців до власної її смерті вірш:

КОСТЕР

Костер погас - остался пепел.
Деревьев мертвые тела
Разносит бесшабашный ветер.
И эта серая зола

Взлетает над землей горячей
И вновь ложится на траву.
Дрова сгорели. Ветки плачут.
А лист кричит: "Еще живи!",
Не понимая, что погибнет,
Сгорит - и разбежится в ночь.
Горит костер - сухие хрипы.
И не могу ему помочь.

[28, с. 11]

Перед високою простотою таких екзистенціальних осягнень само собою знімається питання про "відповідність" чи "невідповідність" поетеси сучасності або "стилеві епохи". Характерно, що М. Тілло працювала як науковець зі спадщиною Й. Бродського й прекрасно усвідомлювала, що таке постмодернізм, але зовсім не прагнула до творення туманних симулякрів: її образність закорінена в реальності, хоча водночас сама реальність відчувається як тим-

часовість і ніяк не остання істина: "Небо падає вниз. І на тучах спускається Бог" ("День Страшного суда"). Це не фігура мови, а вияв органічної релігійності, справжній погляд *sub specie aeternitatis*. Постмодерністське стирання кордонів між справжнім та удаваним залишилося для неї чужим, навпаки, вона милувалася блиском скороминучого буття, що властиве трагічним поетам¹¹. У вірші "Ренесанс" ("Мы шли по лестнице небес...") висловлено як гаряче захоплення дерзанням людини, так і величезний сумнів у богоборстві та співчуття зухвалим ("но по чому-то плачу, плачу..."). Варто пригадати адресований місту, яке поетеса любила, вірш-акrostих, що передає магію чернівецького пейзажу:

Черное изящество домов;
ежечасный ропот
рванных листьев
носится по небу, оставляя
варианты
цветопреставлений. Вдруг
andante ветра - через воздух -
молится о чистоте дождя.

[28, с. 57]

М. Гончарова, навпаки, розвиває іншу сторону російської літературної традиції. Творчість М. Гончарової - приклад письменницької позиції, невід'ємної від соціального буття та його проблем, і несе на собі виразний відбиток бахтінської "кранавальності". М. Гончарова - автор численних гумористичних оповідань (збірки "Частка жарту"¹², "Поезд в Черновцы и другие рассказы", "Кенгуру в пиджаке и другие веселые рассказы", "Левый автобус: книга веселых рассказов", "Черная кошка в оранжевых листьях", "Моя веселая Англия", "Отдам осла в хорошие руки...", "Этюды для левой руки"). Письменниця сформулювала в ліберальному духовному просторі останніх років СРСР, і в її прозі відчувається строптивий дух "сімдесятиництва"¹³. Події її гумористичних оповідань розгортаються в цілком реальному, конкретному "російському світі", нехай це буде й південь України, і читач легко відчуває ту "радість впізнавання", про яку говорив Аристотель у "Поетиці": у кожній частці життєвої мозаїки, мов світ у краплині води, відбиваються людські характери, типові життєві колізії й навіть епоха.

Та водночас М. Гончарова цікавиться кельтським фольклором, добре знає Англію, бо значний час працювала там перекладачем і познайомилася з представниками різних верств - аж до батька леді Діани включно. Її книга "Моя веселая Англия" ґрунтується на живих враженнях від країни й абсолютно позбавлена якогось "комплексу меншовартості".

Висновки

Таким чином, усіх різнонаціональних та різномовних письменників Чернівців споріднює, по-перше, органічна приналежність до аксіологічного кола іудеохристиянської цивілізації: це - визнання життя найвищою цінністю, відраза до темних глибин неоварварства, оборона гідності людини та принципу соціальної справедливості. Водночас піднесена в епоху

Модерну ідея абсолютного панування людини в світі майже не знайшла тут апологетів; зокрема чернівецькі письменники в масі своїй не були захоплені її крайнощами, що відбилися в ілюзіях тоталітаристських утопій. І, як правило, при всій органічній приналежності до українського, румунського, німецького, єврейського чи російського середовища, володіли й писали різними мовами та прагнули до діалогу з людьми інших національностей.

ЛІТЕРАТУРА

1. Ауслендер Р. Спогади про одне місто [Електронний ресурс] / Роза Ауслендер ; [пер. П. Рихла]. - Режим доступу: ji.lviv.ua/n9texts/auslender.htm.
2. Ауслендер Р. Час фенікса / Р. Ауслендер ; [упоряд., вступна стаття та переклад П. Рихла]. - Чернівці : Мол. буковинець, 1998. - 249 с.
3. Богайчук М. А. Література і мистецтво Буковини в іменах: Словник-довідник / М. А. Богайчук. - Чернівці : Букрек, 2005. - 312 с.
4. Воробкевич С. Рідна мова // Воробкевич С. Твори / С. Воробкевич ; [упоряд., підготов. текстів, вступ. ст. та прим. М. Г. Івасюка, редкол.: В. І. Данканич, О. І. Дей, П. К. Добрянський та ін. ; худож. Я. В. Оленюк]. - Ужгород : Карпати, 1986. - С. 155.
5. Воспоминания о Сергее Есенине. - [изд. 2]. - М. : Московский рабочий, 1975. - 511 с.
6. Гундорова Т. *Femina melancholica*. Стаття і культура в гендерній утопії Ольги Кобилянської / Т. Гундорова. - К. : Критика, 2002. - 272 с.
7. Дроздовський Г. Тоді в Чернівцях і довкола: спогади старого австрійця / Г. Дроздовський ; [пер. з нім., передм. і примітки П. Рихла]. - Чернівці : Мол. буковинець, 2001. - 256 с.
8. Эминеску М. / Eminescu M. Стихотворения / Poezii / Михайл Еминеску. - Bucuresti: Editura Eminescu, 1971. - 489 p. - Рос., рум.
9. Забужко О. "Література як "випереджальна філософія": рефлексія над антиісторизмом в українській культурі першої половини XIX сторіччя / Оксана Забужко // Філософська думка. - 2011. - № 1. - С. 70-83.
10. Йосипенко С. Філософія та література сьогодні: проблема взаємодії чи взаємодія як проблема? / Сергій Йосипенко // Круглий стіл редакції часопису "Філософська думка". - Філософська думка. - 2011. - № 1. - С. 5-7.
11. Кантор В. К. Переживая немецкую катастрофу: Степун и Тиллих (с приложением их переписки / В. К. Кантор // Вопросы философии. - 2012. - № 11. - С. 114-120.
12. Кобилянська О. Ю. Земля / О. Ю. Кобилянська. - К. : Дніпро, 1965. - С. 216.
13. Колодій В. Ангел на камені. Книга віршів / Віталій Колодій. - Чернівці : Букрек, 2008. - 328 с.
14. Колодій В. З вогню і квітів. Книга перекладів / Віталій Колодій. - Чернівці : Букрек, 2008. - 360 с.
15. Леся Українка. Малорусские писатели Буковины // Леся Українка. Зібрання творів : У 12 т. - Т. 8. Літературно-критичні та публіцистичні статті / Леся Українка [ред. т. П. Й. Колесник, упоряд. та прим. М. Л. Гончарука] ; АН УРСР. - К. : Наук. думка, 1977. - С. 62-67.
16. Матійчук О. М. Вплив хасидизму і Кабали на поезію Р. Ауслендер / О. М. Матійчук // Питання літературознавства : наук. збірник. - Чернівці : Рута, 2006. - Вип. 72. - С. 56-64.
17. Мельничук Б. І. Сторінки літературного життя в Чернівцях / Б. І. Мельничук // Чернівці: Історія і сучасність (Ювілейне видання до 600-річчя першої писемної згадки про місто) : [кол. монографія] / [заг. ред. В. Ботушанського]. - Чернівці : Зелена Буковина, 2009. - С. 387-431.
18. Многоликая глобализация. Культурное разнообразие в современном мире / [под ред. Питера Л. Бергера, Самюэля П. Хантингтона ; пер. с англ. В. В. Сапова ; под. ред. проф. М. М. Лебедевой]. - М. : Аспект Пресс, 2004. - 379 с.
19. Науково-поетичні читання пам'яті Марії Тілло. - [Вип. 1]. - К. : Видавничий дім Дмитра Бураго, 2007. - 80 с.
20. Погребенник В. Інонаціональні мотиви поезії Юрія Федьковича / В. Ф. Погребенник // Українознавство. - 2004. - № 3-4. - С. 236-238.

¹¹ Колись С. Єсенін твердив, що "поетові необхідно частіше думати про смерть і що, тільки пам'ятаючи про неї, поет може особливо гостро відчувати життя" [5, с. 434].

¹² У співавторстві з В. Хаїмом.

¹³ "В детстве, по словам моих учителей, я только и делала, что подводила Родину" [Електронний ресурс. - Режим доступу : erampa.narod.ru/goncharova/].

21. Рихло П. "Я все ще вірю, що Орфей співає" (вступна стаття) / Петро Васильович Рихло // Дроздовський Георг. Тоді в Чернівцях і довкола. Спогади старого австрійця / Георг Дроздовський. - Чернівці : Молодий буковинець, 2001. - С. 16.

22. Рихло П. "Віденський міт" у німецькомовній поезії Буковини / Петро Рихло // Незалежний культурологічний літопис "І". - Чернівці. - 2009. - № 56. - Львів. - С. 277-286.

23. Рихло П. Байка і балада як сублімація ідишистської культури буковинських євреїв (Єліезер Штейнбарг, Іцик Мангер) / Петро Рихло // Незалежний культурологічний літопис "І". - Чернівці. - 2009. - № 56. - Львів. - С. 289-297.

24. Рихло П. Історія і людська доля в німецькомовній ліриці Буковини / Петро Рихло // Незалежний культурологічний літопис "І". - Чернівці. - 2009. - № 56. - Львів. - С. 299-309.

25. Рихло П. Літературний феномен Чернівців / Петро Рихло // Незалежний культурологічний літопис "І". - Чернівці. - 2009. - № 56. - Львів. - С. 263-265.

26. Севернюк Т. А. Спокуса білої пустелі. Сторінки життя. Поезії. Бібліографія. Архіви / Т. А. Севернюк. - Чернівці : Місто, 2001. - 560 с.

27. Севернюк Т. А. Озарение августом / Т. А. Севернюк. - Ужгород : Карпати, 1985. - С. 6.

28. Тилло М. Лирика / Мария Семеновна Тилло. - К. : Издательский дом Дмитрия Бурого, 2006. - 202 с.

29. Федькович Ю. Баркарола // Федькович Ю. Твори : В 2 т. - Т. 1. Поезії / Ю. Федькович. - К. : Дніпро, 1984. - С. 332.

30. Целан П. Фуга смерті // Целан Пауль. Меридіан серця: поезії / П. Целан ; [упоряд., пер., передм. Петра Рихла]. - Чернівці : Прут, 1993. - С. 41.

31. Ярошинська Є. Вірна Люба // Ярошинська Є. Вибрані твори / Євгенія Ярошинська ; [упоряд. А. П. Коржупової]. - К. : Худож. літ., 1958. - С. 33.

32. Stainer M. Region and regionalism in the United States. A source book for the humanities and social sciences / Michael Steiner, Clarence Mondale. - N.Y. - London : Garland, 1988. - 495 p.

Жмундуляк Дмитрий,

кандидат филологических наук, директор Государственного архива в Черновицкой области

ЧЕРНОВИЦКОЕ УКРАИНСКОЕ ПИСАТЕЛЬСТВО КАК КУЛЬТУРНЫЙ ФЕНОМЕН

В статье рассмотрены представители черновицкой изящной словесности как составной момент «мифа города». В качестве репрезентативного «среза» взято несколько самых примечательных творческих личностей - представителей украинского, румынских, русско- и немецкоязычных писателей. В статье также показано, что Черновицкий литератор до начала XX в. свободно чувствовал себя в европейском культурном пространстве. Но потом мультикультурные Черновцы несколько раз пережили грандиозный «культурный шок» - насильственное установление тоталитарных режимов, которые уничтожали свободу слова и национальные корни культуры. Но, при всей органической принадлежности к собственной культурной почве, все значительные писатели Черновцов охотно писали на разных языках, стремились к истинному диалогу с людьми других национальностей, широко переводились на другие языки.

Ключевые слова: писательство; Черновцы; миф города; мультикультурный пространство.

Zhmundulak Dmytro,

Candidate of Philological Sciences, Director of the State Archive of Chernivtsi Region

UKRAINIAN CHERNIVTSI WRITING AS CULTURAL PHENOMENON

The article addresses the Chernivtsi polite literature as a constituent of the 'city myth'. The author proceeds from the concepts of M. Steinerei, K. Mondeil (the concept of 'region' combines not only landscape but also ethnic cultural features) and S. Yosypenko (literature started relying on the construction of the modern man, proposed by philosophy, in the 18th century - that was the time for active development of Chernivtsi). A number of most prominent creative individuals were used as a representative 'section'. The researcher highlights the following groups: Ukrainian writers (Y. Yaroshynska, Y. Fedkovych, O. Kobylanska, S. Vorobkevych, M. Ivasiuk, T. Severnyuk, V. Kolodiy); Romanian writers among which the classic M. Eminescu stands out); German-speaking writers where an Austrian cultural vector dominates though the founders of that literature were ethnic Jews (G. Drozdovski, F. Margul-Shperbera, R. Auslander and world-famous P. Tselan); literature in Yiddish (E. Steinberg, I. Manger, Y. Burg); Russian authors (M. Tillo and M. Goncharova). The article also shows that until the early 20th century a Chernivtsi man of letters had felt free in Jewish cultural space. And then the multicultural Chernivtsi experienced mighty 'cultural shocks' more than once - violent establishment of totalitarian regimes which destroyed freedom of speech and national roots of culture. But for all the organic affiliation to their own cultural soil, all significant writers of Chernivtsi willingly wrote in different languages, aspired to sincere dialogue with people of other nationalities and were extensively translated in other languages.

Key words: writers, Chernivtsi, city myth, multicultural space.

REFERENCES

1. Auslender R., Remembrances are about one city, available at: ji.lviv.ua/n9texts/auslender.htm (ukr).
2. Auslender R. (1998), *Time of Phoenix*, Molodyi bukovinets, Chernivtsi, 249 p. (death, ukr).
3. Bogaychuk M. A. (2005), *Literature and art of Bukovyna are in the names*, Bukrek, Chernivtsi, 312 p. (ukr)
4. Vorobkevich S. (1986), *Native language*, Karpati, Uzhgorod, p. 155 (ukr)
5. *Memories of Sergei Yesenin* (1975), Moskovskiy rabochiy, Moscow, 511 p. (rus)
6. Gundorova T. (2002), *Femina melancholica. Gender and culture in gender utopia Olga Kobylanska*, Krytyka, Kyiv, 272 p. (ukr)
7. Drozdovskiy G (2001). *Then in Chernivtsi and round: memories of the old Austrian*, Molodyi bukovinets, Chernivtsi, 256 p (ukr).
8. Eminescu M. (1971), *Stikhotvoreniya / Poesii, Editura Eminescu*, Bucuresti, 489 p. (rus., rum).
9. Zabuzhko O. (2011), *Filosofska dumka*, 1, Kyiv, p. 70 - 83 (ukr)
10. Yosipenko S. (2011), *Filosofska dumka*, 1, Kyiv, p. 5-7 (ukr)
11. Kantor V. K. (2012), *Voprosy filosofii*, 11, Kyiv, p. 114-120 (ukr)

12. Kobilyanska O. Yu. (1965), *Zemlya*, Dnipro, Kyiv, p. 216 (ukr).
13. Kolodiy V. (2008), *Angel na kameni. Poems*, Bukrek, Chernivtsi, 328 p. (ukr).
14. Kolodiy V. (2008), *Z vognyu i kvitiv. Perevody* 360 p. (ukr).
15. Lesya Ukrainka (1977), *Maloruskie pisateli Bukoviny*, Naukova dumka, Kyiv, pp. 62-67 (rus).
16. Matiychuk O. M. (2006), *Pytannya literaturoznavstva*, 72, Ruta, Chernivtsi, pp. 56-64 (ukr).
17. Melnychuk B. I. (2009), *Chernivtsi: History and Modernity*, Zelena Bukovina, Chernivtsi, p. 387 - 431 (ukr).
18. Berger P. L., Huntington S. Ph. (2004), *Many Globalizations: Cultural Diversity in the Contemporary World*, Aspekt Press, Moscow, 379 p. (rus)
19. Science and poetry readings memory of Mary Tillo (2007), *Vidavnychiy dim Dmitra Burago*, Kyiv, 80 p. (ukr)
20. Pogrebennyk V. (2004), *Ukrainoznavstvo*, 3-4, p. 236-238 (ukr).
21. Rykhlo P. (2001), *Ya vse shche vryu, shcho Orfey spivaje*, in: *Then in Chernivtsi and round: memories of the old Austrian, Molodyi bukovinets*, Chernivtsi, p. 16 (ukr).
22. Rykhlo P. (2009), *The independent cultural journal "Ір"*, 56, Chernivtsi - Lviv, pp. 277-286 (ukr).
23. Ibid, pp. 289-297 (ukr).
24. Ibid, pp. 299-309 (ukr).
25. Ibid, pp. 263-265 (ukr).
26. Severnyuk T. A. (2001), *Spokusa biloj pusteli. Pages of Life. Poems. Bibliography. Archives*, Misto, Chernivtsi, 560 p (ukr).
27. Severnyuk T. A. (1985), *Ozarenie avgustom. Poems*, Karpaty, Uzhgorod, p. 6 (ukr).
28. Tillo M. (2006), *Lirika*, Vidavnychiy dim Dmitra Burago, Kyiv, 202 p (ukr).
29. Fedkovich Yu. (1984), *Barkarola, Poems*, T. 1, Dnipro, Kyiv, p. 332 (ukr).
30. Tselan P. (1993), *Fuga smerti in: Meridian sertsya, Poems*, Prut, Chernivtsi, p. 41 (death, ukr)
31. Yaroshinska E. (1958), *Virna Lyuba in: Selected Works*, Khudozhnia literatura, Kyiv, p. 33 (ukr).
32. Stainer M., Mondale C. (1988), *Region and regionalism in the United States*, Garland, NY.- L., 495 p. (engl).

© Жмундуляк Дмитро

Надійшла до редакції 10.06.2013

УДК 141.33

МОЗГОВИЙ ЛЕОНІД,

кандидат філософських наук, професор, завідувач кафедри філософії, соціально-політичних і правових наук Донбаського державного педагогічного університету, м. Слов'янськ

ІСИХАСТСЬКІ ВИТОКИ АНТРОПОМІСТИЧНИХ ІДЕЙ ВІТЧИЗНЯНОЇ ФІЛОСОФСЬКОЇ ТРАДИЦІЇ

У статті розглянуто специфіку ісихастського містичного аскетизму як джерельної основи формування парадигми антропомістичних ідей у вітчизняній філософській традиції. Синтезуючи форми міфології, релігії та світської свідомості, український народ генерує власну систему світогляду, у якій антропомістика постає парадигмальним константним елементом.

Ключові слова: антропомістика; парадигма; вітчизняна філософія; ісихазм; аскеза; обоження.

Постановка проблеми. Стратегічним завданням сучасної української філософської науки є виявлення в історичній спадщині вітчизняної культури притлумлених джерел самобутнього глибинного мислення. Історико-філософська реконструкція та актуалізація цієї спадщини мають виступати детермінантою сучасного світоглядного процесу, яка б служила дійсною альтернативою позірним ідеологіям. Горизонт вирішення зазначеного завдання - ретельна історіографія витоків та генези парадигмальних ментальних форм культури українського народу, зокрема, антропомістичних ідей, уявлень про принципіву єдність існування людини з буттям як таким. Витоки цих ідей ідуть від різних культурних стихій: міфології, релігії, світської освіченості.

Первісна артикуляція антропомістичних ідей здійснюється в контексті наслідування та здобутків візантійської культури, репрезентованих в релігійно-філософських міркуваннях ісихастів.

Аналіз основних джерел. Первісне осмислення філософського змісту містицизму взагалі та ісихастських доктрин зокрема здійснене в працях представників російської релігійної філософської традиції - В. Соловйова, С. Бердяєва, П. Флоренського, В. Лоського. За радянських часів дослідження візантійських витоків вітчизняної культури зупинилися на рівні виявлення "базисних" структур, структури ж світогляду в кращому випадку узагальнювалися під рубрикою естетики (В. Бичков). У пострадянському культурному середовищі формуються окремі лінії філософської ревізії ісихазму. Координати цього дослідження визначені працями С. Аверинцева, С. Хоружого та ін.

Мета цього дослідження - виявити історико-філософський контур генези антропомістичних ідей у релігійно-філософських доктринах ісихазму.

Виклад основного матеріалу. Східнохристиянська містична традиція, яка була започаткована